

УДК 349.41 (477) (091)

**ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІОГРАФІЮ
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ**

Е. Ванієв

*Полтавський університет економіки і торгівлі,
вул. Коваля, 3, Полтава, Україна, 36014,
e-mail: orioncrimea@ukr.net*

Досліджено стан наукового розроблення проблеми правового регулювання земельних відносин у Таврійській губернії. Проведено періодизацію джерельної бази із вказаної тематики. У процесі аналізу наявного літературного масиву виявлено, які джерела є науково достовірними та історично об'єктивними, які – політично ангажованими. З'ясовано сильні та слабкі місця джерел. Доведено, через які показники науковий доробок певних учених є вагомим та істотним із зазначеної проблематики, а яких – застарілим і таким, що потребує переосмислення. Виявлено, що більшість дослідників у своїх роботах ігнорувала практичні земельні проблеми автохтонного населення Криму, намагалася очорнити його, і водночас розв'язати кримське земельне питання із урахуванням імперських колоніальних інтересів Росії. З досліджень авторів видно, що в Криму з часу російської окупації почало діяти імперське право, яке не прижилося в регіоні, і майже не застосовувати мусульманське право, що було адаптоване до потреб місцевого населення у сфері земельних відносин, і саме це призвело до руйнації усталеної системи земельно-правових інститутів і зв'язків у Криму.

Ключові слова: земельне питання, право власності, кримознавство, мусульманське право.

Минув вже третій рік, як в Україні анексовано АР Крим. Анексія є тимчасовою територіальною втратою не тільки держави, але і культурно-історичною, етнічною втратою всього українського народу. Корінний народ Криму – кримці, за часи незалежності став повноправним членом багатонаціональної української сім'ї, що було підтверджено яскравою перемогою Джамали на Євробаченні-2016. Культурний спадок кримців став невід'ємною частиною спадщини української нації, оскільки, попри всі розбіжності, між двома сусідніми народами є багато об'єднуючих елементів.

Однією зі складових цього спадку є правові традиції кримців, зокрема – у сфері земельних відносин. Проблема набуває особливої гостроти та актуальності у зв'язку із архіважливим значенням земельного питання для народу, який повернувся на свою рідну землю з депортації. З одного боку, українська влада впродовж останніх двадцяти років не приділяла достатньої уваги вирішенню земельного питання корінного народу. З іншого – впродовж останніх трьох років окупаційна влада ще більше ускладнила та заплутала земельне питання через відтворення практики заселення регіону переселенцями з материкової Росії, що вже мало місце під час анексії Кримського ханства.

У цьому аспекті, для застосування українського досвіду розв'язання земельного питання важливим видається зазначити, що майже триста років тому окупаційна влада почала з наукової постановки проблеми вивчення кримського досвіду застосування права у сфері земельних відносин. Окупанти не могли не зважати на тогочасні правові традиції кримців та застосоване ними мусульманське право, оскільки корінний народ становив переважну більшість населення регіону

навіть після чотирьох хвиль еміграції у Туреччину і достатньо широку практику застосування місцевих звичаєвих норм, заснованих на ісламі, серед інших етносів Криму. Тому ми пропонуємо ретроспективний огляд наявної наукової літератури з проблеми правового регулювання земельних відносин у Криму з метою розроблення новітньої української наукової літератури з питання прав кримців та врахування правотворчих традицій кримців після деокупації Криму.

Метою дослідження є врахування попереднього наукового доробку вчених у сучасному науково-практичному правозастосуванні в сфері земельних відносин на території Криму.

Наукову літературу з проблеми дослідження правового регулювання земельних відносин у Таврійській губернії можна умовно поділити на три доби: дорадянську, радянську та сучасну. Дорадянські наукові праці були опубліковані після анексії Кримського ханства Російською імперією наприкінці XIX століття. Потреба у пошуках виникла з нагальної практичної необхідності застосування норм права Російської імперії у сфері земельних відносин у Таврійській губернії. Аби краще зрозуміти специфіку південного регіону, вчені повинні були спочатку вивчити досвід і спадок Кримського ханства, який продовжував відігравати достатньо помітну роль у житті кримської спільноти, оскільки корінне населення – кримці продовжували мешкати на його території, застосовуючи правові механізми мусольманського права. Першими дорадянськими науковцями, які звернули увагу на зазначену проблему, стали дослідники: одеський – Г. Блюменфельд, та кримський – Ф. Лашков.

У 1881 році російський учений Г. Блюменфельд видав монографію «Крымскотатарское землевладение (історико-правовой очерк)». Він детально розглянув правові механізми регулювання земельних відносин у Кримському ханстві за мусольманським правом. Після аналізу проблеми автор охарактеризував земельні відносини у Криму в складі Російської імперії, виокремив основні проблемні риси адаптації кримців до вимог та реалій російського законодавства. Дослідник обґрунтував процес перерозподілу земельної власності та правове регулювання земельних відносин у російському правовому полі до його часу. Позитивним аспектом роботи було дотримання принципу історичної об'єктивності. Висвітлюючи хронологію подій, зокрема російського часу, автор не додавав нічого від себе, зображуючи події так, як вони відбувалися з волі законодавця. Однак, на нашу думку, дослідження містило низку недоліків. Розглянувши правове регулювання земельних відносин у Кримському ханстві, Г. Блюменфельд стверджував, що кримці оселились у Криму під час монголо-татарської навали, не наводячи вагомих аргументів стосовно такого припущення. Ми вважаємо, що автор недостатньо об'єктивно з'ясував здобутки кримців у розбудові власних правових механізмів. Зосередивши увагу на ролі та значенні виникнення приватної власності на основі застосування правил інституту меват, особливо акцентуючи на ролі кримських ханів, учений не помітив фундаментальної ролі кримської джемаат і вакуфної власності у процесі формування загальної системи земельних відносин у державі, їхню вагомість для ментальності кримців. Окрім того, він допустив певні помилки, характеризуючи деякі правові інститути Кримського ханства. Він зазначив, що згідно з татарським поглядом, земля вважалася власністю всієї держави [3, с. 8–9]. Однак, за Кораном, земля належала Аллаху, що формувало концепцію мусольманського права, якої дотримувалися монархи – кримські хани під час здійснення права меват або засвідчення власними ярликами права власності на землю своїх підданих. Г. Блюменфельд визначав вакуф як договір [3, с. 37]. Ми вважаємо, що тут автор також помилився, оскільки для термінології мусуль-

манського права не зовсім придатні терміни, притаманні в процесі характеристики правових понять у континентальному праві. Вакуф можна визначати, лише беручи до уваги його природу й умови переходу землі у режим вакуфної власності, які також нерозривно пов'язані з концепцією власності за мусульманським правом. Висвітлюючи проблеми, з якими зіткнулися кримці після анексії Кримського ханства, автор замовчує свавілля та злочини російських переселенців та аналізує їхній вплив для подальшої долі місцевого населення. Він докладно розглянув тільки проблеми окупантів і спроби їхнього вирішення згідно з російським законодавством. Отже, у своїй праці Г. Блюменфельд ґрунтовно охарактеризував особливості правового регулювання земельних відносин у період 1783–1885 років, але не зміг визначити специфіку регулювання земельних відносин у Кримському ханстві за мусульманським правом.

Російський кримознавець Ф. Лашков від 1885 до 1887 року видав низку праць, присвячених правовим проблемам землеволодіння у Криму в період Кримського ханства і Таврійської губернії: «Исторический очерк крымскотатарского землевладения» та «Документы по истории крымскотатарского землевладения». Вони були опубліковані у «Відомостях Таврійської вченої архівної комісії» (ВТВАК). Деякі аспекти цих досліджень стосуються певних проблем землеволодіння, покладені в основу авторських монографій «Обейлыках в Крымском ханстве» (видане 1889 року) та «Сельская община в Крымском ханстве» (1887). Науковий доробок ученого важко переоцінити, оскільки він провів цілісне, закінчене історико-правове дослідження розвитку земельних відносин у Криму в період XV–XVIII століть. На відміну від Г. Блюменфельда, Ф. Лашков зумів осягнути та відобразити головну ідею мусульманського права, виокремити та належно оцінити основні риси, яких набуло правове регулювання земельних відносин у Кримському ханстві, та неупереджено й історично об'єктивно проаналізувати розвиток земельних відносин у Таврійській губернії. Автор не залишив поза увагою жодної правової проблеми, з якими стикалися кримці й росіяни, поодиночі та між собою. Наукову цінність мають видані Ф. Лашковим архівні матеріали, що відображали динаміку розвитку земельних відносин у Таврійській губернії. Однак, на нашу думку, залишається сумнівною позиція вченого стосовно значення анексії Кримського ханства Російською імперією, яку він вважав позитивною подією. Неупереджено висвітлюючи злочини, що згодом кримці зазнали від російських переселенців, він не визнавав їх негативними наслідками здійсненої анексії, а розглядав як деструктивний феномен у межах російського права. Отже, науковий внесок Ф. Лашкова має вагому цінність, хоча певні положення його напрацювань уже застаріли. Вони потребують перегляду та переосмислення з позицій сучасних міркувань, зокрема у контексті повторної окупації й анексії Криму Російською Федерацією, коли багато процесів, які проаналізував учений, повторюються на півострові.

Деякі правові аспекти землеволодіння у Криму в цю добу висвітлив російський дослідник І. Александров, опублікувавши 1914 року статтю «О шифате в Крыму». Йому вдалося простежити перехід від правового регулювання шифату за часів Кримського ханства до правового регулювання у Таврійській губернії, вирізнити основні риси, притаманні кожному періоду, проаналізувати їх переваги та недоліки. Автор розглядав шифат сам собою, не характеризував процеси та особливості регулювання права шифату в співвідношенні з іншими правовими механізмами мусульманського права, як-от – оренди, спадкування, вакуфа. Праця має наукову цінність, оскільки залишається єдиною, що присвячена проблематиці

правового регулювання шифату, де проаналізовано один із аспектів унікальної та специфічної кримської правової культури.

У дорадянську добу в Росії та закордоном також було видано низку праць, які допомагали краще зрозуміти зміст правового регулювання земельних відносин за мусульманським правом, що безпосередньо вплинуло на розвиток земельних відносин у Таврійській губернії. Однією з визначальних робіт у науковому світі вважають дослідження російського вченого В. Смірнова «Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII в.» (1887). Хоча певні міркування автора, на нашу думку, викликають сумніви. Він зазначає: татари смутно уявляли межі своєї держави [18, с. 50], вони ніби «безрозсудно дивилися» на свою земельну власність і сусідів [18, с. 50]. Однак дослідник не підкріпив свою позицію жодними доказами, не проаналізував правову базу застосування земельних відносин у Кримському ханстві. Його думка дещо науково необґрунтована, історично необ'єктивна та пропагандистська, оскільки створює негативний образ кримців серед читачів і науковців. Автор також використав європейську термінологію, непридатну стосовно ісламських держав, бо не здатна висвітлити специфіку відносин між мусульманами.

У 1898 році росіянин В. Мухін видав працю «Очерк магометанского права наследования», яка побічно торкається досліджуваної теми із правового регулювання спадкових відносин щодо земельної власності в Кримському ханстві. Автор розглянув правові механізми регулювання спадку за джерелами мусульманського права, дав їм юридичну оцінку. З нашого погляду, висновки та положення В. Мухіна могли поширюватися й на території кримської держави. Недолік праці полягає у відсутності спеціального аналізу застосування положень мусульманського спадкового права серед ісламських народів Російської імперії, у тому числі й серед населення Таврійської губернії – кримців.

З-поміж джерел мусульманського права вагоме місце посідає Суна, складена найавторитетнішими знавцями ісламу. Однією з провідних у мусульманському світі визнана збірка висловів та вчинків, а також мовчазних схваленень пророка Мухаммеда (хадиси), сформована іранським імамом аль-Бухарі. Хадиси не кодифіковані й не систематизовані за хронологічним або галузевим принципами, а, зібрані імамом, викладені довільно. Головний принцип хадисів – їхня достовірність. В обов'язковому порядку мав бути відтворений увесь ланцюжок переказувачів хадиса (існад). За випадку втрати або пропущення хоча б одного існаду втрачається цінність його достовірності. Вважають, що імам аль-Бухарі зібрав найдостовірніші хадиси. Саме тому Сахіх аль-Бухарі мусульмани використовують як джерело права. Висвітлені у ньому події допомагають ученим розв'язувати або узгоджувати дискусійні ситуації у суспільних відносинах, на котрі не дає або не містить вичерпної задовольняючої відповіді Коран.

Велике наукове значення для пізнання й усвідомлення правового регулювання земельних відносин у Кримському ханстві за джерелами мусульманського права має фундаментальна праця середньовічного ісламського вченого Б. Маргинані «Хідоя» (1178). Вона й сама за рівнем впливу на розвиток мусульманського права та думки перетворилася на правове джерело. Ми допускаємо, що праця була відома на території Кримського ханства і застосовувалася у законотворчості й практиці. Автор ґрунтовно дослідив правове регулювання кожного ісламського правового інституту, в тому числі й у сфері земельних відносин. Учений зосередив увагу на характеристиці основних правових положень і на висвітленні особливостей та тонкощів, які виникали у процесі застосування правових норм. Їхнє використання

потребувало суворого дотримання особою-мусульманином передбаченої форми виконання. У протилежному випадку вчинена дія визнавалася юридично нечинною. «Хідоя» становить цілісну завершену роботу зі систематизації відомих на час її написання знань і напрацювань мусульманської правової думки та практики, що широко використовували й застосовували як правове джерело у всьому мусульманському світі.

Серед радянської наукової літератури привертають увагу докторська дисертація С. Секиринського «Сельское хозяйство и крестьянство Крыма и Северной Тавриды в 18 – нач. 20 вв. (1783–1917)» (1978) та монографія П. Надинського «Очерки истории Крыма» (1951). С. Секиринського цікавив історичний аспект розвитку аграрних відносин у Криму в період існування Таврійської губернії. Праця науковця пронизана духом радянського часу, де принципи неупередженої історичної об'єктивності, логічної послідовності підмінені використанням штампів, пропаганди та емоційних суджень. Безпідставні ярлики, не підкріплені вагомими фактами, аналізом суспільно-політичного устрою держави, її системи права є недопустимими для серйозного наукового дослідження. Практика розвитку земельних відносин засвідчила, що після анексії рівень розвитку земельних відносин до 30-х років XIX століття суттєво знизився. Позитивним моментом було використання С. Секиринським значного масиву емпіричного матеріалу стосовно фактичного стану земельної власності у Таврійській губернії, її розподілу та використання серед населення. Однак у процесі дослідження автор переоцінив роль і значення селянської форми власності, яка, на думку вченого, переважала приватну. Зауважимо, що на практиці майже всі землі кращої якості були зосереджені у приватній власності поміщиків або здавалися ними в оренду. Землі, які перебували у спільній власності, використовували під вигін та пасовисько, а селян (вони становили більшість) наділяли невеликими ділянками землі поганой якості, що призвело також до проблеми черезсмужного володіння.

Ще штампованішою і надто пропагандистською була післявоєнна монографія радянського історика П. Надинського. Він стверджував, що «Кримське ханство... у зв'язку з економічною відсталістю та відсутністю внутрішньої політичної згуртованості серед народу не могло зберегти свою державну незалежність» [15, с. 91], замовчуючи, якими засобами Російська імперія анексувала ханство, як ослабила державу ззовні та зі середини. Стосовно анексії, автор писав: «Кримський півострів був повернений справжньому хазяїнові – російському народу. З'єднання Криму із Росією об'єктивно мало велике історичне прогресивне значення» [15, с. 93]. П. Надинський не згадав, чи володів російський народ усім Кримом до утворення Кримського ханства, на якому праві та з якого моменту. Вважаємо, це було необ'єктивним та непослідовним. Причому, автор поблажливо ставився до шахрайств і злочинів, учинених російськими поміщиками та переселенцями стосовно кримців після анексії. Отже, монографія П. Надинського не витримує жодної наукової критики. Її єдина мета – не розгляд об'єктивної хронології подій, а виправдання та прославлення анексії Криму, очорнення її корінного населення, створення оманливої видимості, що Крим історично належить Росії, закладання цієї ідеї у російську колективну свідомість.

Певний доробок у висвітленні тих чи інших подій під час становлення радянської держави належить російському кримознавцеві А. Маркевичу. У 1905 році він видав монографію «Таврическая губерния во время Крымской войны», 1912 року опублікував статтю «Освобождение крестьян в Таврической губернии», а 1928 року – працю «Движение населения в Крыму и переселение

крымских татар в Турцию». У цих роботах автор торкався деяких аспектів правового регулювання земельних відносин у Таврійській губернії в контексті розглядуваних тем. Він проаналізував причини і процес звільнення селян від кріпосного ладу в Таврійській губернії, його позитивний і негативний впливи, причини еміграції кримців за кордон і значення цього явища для практичного регулювання земельних відносин, перерозподілу фонду земельної власності у Криму.

З-поміж радянських науковців, котрі займалися дослідженням мусульманського права, чільне місце посідає Л. Сюкіяйнен. У 1986 році він видав підручник «Мусульманское право», в якому проаналізував положення мусульманського права з погляду радянської науки. У загальних рисах автор охарактеризував право власності за мусульманським правом. Основний недолік роботи – спроба вченого розглядати мусульманське право крізь призму європейської юридичної термінології. Тому поза увагою залишилися унікальні особливості, притаманні мусульманському праву, що особливо актуально у межах аналізу правових процесів, які відбувалися в Таврійській губернії після анексії 1783 року.

Сучасна наукова правова література вийшла на новий якісний рівень, оскільки з кожним роком звільняється від радянського спадку. Наразі процеси переосмислення історичних подій спричинені анексією Російською Федерацією Автономної республіки Крим у лютому–березні 2014 року, спробою захоплення державою-агресором Донбасу. Вагоме значення має фундаментальна робота російського вченого В. Возгріна – чотири томна праця «Історія кримських татар» (2013). Дослідник намагався розв'язати актуальні й спірні питання корінного кримського народу, які впродовж тривалого часу становили прогалину в його історії, самоусвідомленні та самоідентифікації – проблему автохтонності, історичну оцінку анексії, пошуку шляху на Батьківщину після багатьох страждань. Праця є підсумком понад 30-річних пошуків В. Возгріна. У 1994 році він також видав монографію «Історичні долі кримських татар». У перших двох томах роботи проаналізовано не лише історичні події історії Криму, а й певною мірою розглянуто аспекти правового регулювання земельних відносин у Кримському ханстві та у Таврійській губернії. Дослідник уперше обґрунтовано довів історичні претензії кримців на автохтонність у Криму, піддав критиці всю запроваджену в імперські часи російську політику стосовно кримського населення, викрив справжню суть здійсненої анексії. Проте деякі міркування автора щодо ханських часів, на нашу думку, залишилися дискусійними. Наприклад, характеризуючи ханську владу, вчений спочатку порівняв її зі сучасною президентською [4, с. 511], а згодом окреслив як конституційну монархію [4, с. 515].

Львівська вчена С. Галюк у дослідженні «Порівняльно-правова характеристика джерел сучасного мусульманського права» розглянула погляди сучасних провідних мусульманських науковців на природу і зміст мусульманського права. Проте, як нам видається, вона не повністю осягнула рівень функціонування мусульманського права. Їй не вдалося позбутися сприйняття мусульманського права крізь призму цінностей і міркувань юриста, звичного до категорій європейського права. Тому ми вважаємо сумнівними її деякі висновки. Учена стверджує: «Всі сформульовані Кораном правила поведінки, як такі, виступають релігійними, а не правовими нормами» [5, с. 64]. На наш погляд, зміст Корану як джерела права – значно більший, ніж його характеризує дослідниця. Положення Корану є одночасно і релігійними, і правовими нормами, взаємодоповнюючи зміст одне одного і визначаючи поведінку особи-мусульманина у всіх сферах приватного та публічного життя. Також дослідниця зазначила: «Суна стала

потрібним нововведенням, яке було сформоване, так би мовити, «штучно», для врегулювання потреб мусульман з божого благословення» [5, с. 66]. Це припущення потребує, на наше переконання, додаткових аргументації та тлумачення, оскільки виглядає безпідставним. У юридичній науці склалося, що у певних випадках значення Суні як джерела права більше від значення Корану, оскільки вона деталізує його положення.

Окрім того, 2012 року український історик кримського походження Г. Абдулаєва видала монографію «Золотая эпоха Крымского ханства», де проведено історичний аналіз періоду ханської доби. З-поміж іншого, дослідниця детально охарактеризувала окремі державні посади й особливості здійснення посадовцями права власності на землю. Проте деякі міркування дискусійні: наприклад, за твердженням авторки, «ханові належали... необроблені землі – меват» [1, с. 28]. Ми встановили, що згідно з ісламською концепцією права власності, головним власником усієї землі, у тому числі й вільних земель, був Аллах. Кримський хан лише реалізував право розпорядження цим видом земель через видання ярликів на ім'я зацікавлених осіб, або введення вільних земель до складу власних ер міріє. Окрім того, Г. Абдулаєва називала калгалік державною власністю [1, с. 29]. Ми ж вважаємо калгалік самостійним земельно-правовим інститутом, який підпорядковувався загальним засадам ісламського права на рівні з іншими інститутами і видами земель.

У монографії українського вченого П. Захарченка «Розвиток права власності на землю в Україні (сер. 19 – перша чв. 20 ст.)» (2008) побічно висвітлено розвиток правового регулювання земельних відносин у Таврійській губернії у зазначений період порівняно з іншими губерніями Російської імперії. Автор запропонував сучасний погляд на земельні відносини як на відкриту систему суспільного життя, що потребує уваги, вирішення проблем, котрі започатковані у середині XIX століття з моменту відміни кріпосного права. Позитивний момент дослідження – залучення великої кількості емпіричного і статистичного матеріалів. Недоліком є недостатнє проведення історико-правового аналізу регулювання права власності на землю на українських землях.

Наукові розвідки з проблеми правозастосування у сфері земельних відносин на території Криму з урахуванням місцевих особливостей мають свою давню історію. Деякі з положень та висновків їхніх авторів вже є застарілими за часом, деякі – науково необґрунтованими та історично необ'єктивними. Проте на сучасному етапі починають з'являтися праці, які містять раціональне зерно і залишають науковцям можливість поглиблювати наукові дослідження з проблемного питання.

Історіографія містить переважно російські та радянські джерела, що пов'язано із майже трьохсотрічною російською окупацією Криму, яка зараз повторюється знову. На жаль, наразі ми не маємо у своєму розпорядженні літературних джерел доби Кримського ханства. Це пов'язано із чинниками знищення певної частини літературного фонду внаслідок великої пожежі у Бахчисарайському палаці (можливо, деякі джерела були в ханській бібліотеці і втрачені назавжди) та відсутністю фахівців з арабської в'язі – офіційної мови доби Кримського ханства. Сучасна українська влада не приділяє достатньої уваги стимулюванню наукових розвідок і докладанню зусиль із захисту земельних прав кримців. Дорадянські російські вчені першими помітили істотну особливість правозастосування у Криму, пов'язану із чинником місцевого населення. Подальша практика лише засвідчила, що без кримців майже неможливий ефективний розвиток землекористування у регіоні, навіть із урахуванням запрошення європейських колоністів.

Так само нас дивує відсутність достатнього наукового інтересу стародавніх та сучасних турецьких дослідників історії права Криму, зокрема – доби Кримського права. Вони мають увесь необхідний теоретично-практичний інструментарій для належного висвітлення проблемного питання через близькість та схожість власних правових традицій із традиціями кримців.

На нашу думку, комплексне наукове дослідження правових механізмів поєднання та впровадження норм сучасного права із правовими традиціями кримців допоможе законодавцю якнайефективніше розв'язати земельне питання в Криму з дорахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін. З цією метою вважаємо за необхідне створення в майбутньому наукової комісії для ґрунтовного вивчення особливостей правозастосування у Криму і врахування її рекомендацій у практичній діяльності.

Список використаних джерел

1. Абдуллаева Г. Золотая эпоха Крымского ханства: очерки. Симферополь: Крымчупедгиз. 2012. 216 с.
2. Александров И. Ф. О шифате въ Крыму // Известія Таврической ученой архивной комиссии (ИТУАК). Симферополь: Тип. Тавричesk. Губернск. Земства. 1914. № 51. С. 202–206.
3. Бломенфельд Г. Ф. Крымско-татарское землевладение (историко-юридический очерк). Одесса: Типография «Одесского Вестника». 1888. II с. 112 с.
4. Возгрин В. Е. История крымских татар : очерки этнической истории коренного народа Крыма: в 4 т. Симферополь: Издательский дом «Тезис». 2013. Т. 1. 872 с.
5. Галюк С. Є. Порівняльно-правова характеристика джерел сучасного мусульманського права: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01. Львів: Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. 201 с.
6. Захарченко П. Розвиток права власності на землю в Україні (сер. XIX – перша чв. XX ст.). Київ: Атика, 2008. 295 с.
7. Лашков Ф. Сельская община въ Крымскомъ ханстве. Симферополь: Таврическая губернская типография, 1887. 64 с.
8. Лашков Ф. Ф. Историческій очерк Крымско-татарскаго землевладения (Продолжение) // ИТУАК. Симферополь: Типография Тавричesk. Губернск. Правления. 1895. № 22. С. 35–81.
9. Лашков Ф. Ф. Историческій очерк Крымско-татарскаго землевладения (Продолжение) // ИТУАК. Симферополь: Типография Тавричesk. Губернск. Правления. 1895. № 23. С. 71–117.
10. Лашков Ф. Ф. Историческій очерк Крымско-татарскаго землевладения (Продолжение) // ИТУАК. Симферополь: Типография Тавричesk. Губернск. Правления. 1896. № 24. С. 35–71.
11. Маргинани Б. Хидоя: в 2 ч. / пер. Н. И. Гродекова. Москва: Волтерс Клувер, 2008. Ч. 1. 808 с.
12. Маркевич А. И. Освобождение крестьянъ въ Таврической губернии (по архивнымъ матеріаламъ) // ИТУАК. Симферополь: Типография Тавр. Губернск. Земства. 1912. № 47. С. 1–65.
13. Маркевич А. И. Таврическая губерния во время Крымской войны // ИТУАК. Симферополь: Типография Тавр. Губернск. Земства. 1905. № 37.
14. Мухин В. Ф. Очерк магометанскаго права наследования. Санкт-Петербург: Издание редакционной комиссии по составлению гражданскаго уложения, 1898. XV с. 296 с.
15. Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма. Симферополь: Крымиздат, 1951. Ч. 1. 232 с.
16. Сахих Аль-Бухари / сост. имамом Абу' ль Аббасом; пер. В. Нирша. Москва: Умма, 2005. 959 с.

17. Секиринский С. А. Сельское хозяйство и крестьянство Крыма и Северной Тавриды в XVIII – нач. XX вв. (1783–1917): дисс. на соискание степени д-ра истор. наук. Симферополь: [б. и.], 1978. 381 с.
18. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII в.: в 2 т. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до присоединения его к России. Москва: Изд. дом «Рубежи XXI», 2005. Т. 1. 314 с.
19. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. Москва: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1986. 256 с.

References

1. Abdullaeva, G. (2012). *The gold epoch of Crimean Khanate*. Simferopol: Krymuchpedgiz.
2. Aleksandrov, I. F. (1914). About the shifat in Crimea. *The news of Taurian science archive commission*, 51, 202–206.
3. Blumenfeld, G. R. (1888). *The Crimean tatars landowning (historical-law study)*. Odessa: Типографія «Odesskago Vestnika».
4. Vozgrin, V. E. (2013). *Istoriya krymskih tatar: ocherki jetnicheskoj istorii korennoho naroda Kryma v 4 v. Vol. 1*. Simferopol: Izdatel'skij dom «Tezis».
5. Galyuk, S. Ye. (2009). *Porivnjal'no-pravova harakteristika dzherel suchasnogo musul'mans'kogo prava*. Lviv: L'viv. derzh. un-t vnutrishnih sprav.
6. Zaharchenko, P. (2008). *The development of landowning in Ukraine (mid. XIX – beg. XX cen.)*. Kyiv: Atika.
7. Lashkov, F. (1887). *The rural community in Crimean Khanate*. Simferopol: Tavricheskaja gubernskaja tipografija.
8. Lashkov, F. F. (1895). The history essay about crimean tatars landowning. *The news of Taurian science archive commission*, 22, 35–81.
9. Lashkov, F. (1895). The history essay about crimean tatars landowning. *The news of Taurian science archive commission*, 23, 71–117.
10. Lashkov, F. (1896). The history essay about crimean tatars landowning. *The news of Taurian science archive commission*, 24, 35–71.
11. Marghinani, B. (2008). *Khidoya. Vol. 1*. Moscow: Volters Kluver.
12. Markevich, A. I. (1912). The liberation of peasants in the Taurian province (archive sources). *The news of Taurian science archive commission*, 47, 1–65.
13. Markevich, A. I. (1905). The Taurian province in time of Crimean war. *The news of Taurian science archive commission*, 37.
14. Mukhin, V. F. (1898). *The essay about the islami inheritance law*. Sankt-Petersburg: Izdanie redakcionnoj kommisii po sostavleniju grazhdanskago ulozhenija.
15. Nadynsky, P. (1951). *Essays about history of Crimea. Vol. 1*. Simferopol: Crimean publishing house.
16. *Sahih of Al-Bukhari*. (2005). The translating of Nyrsha, V. Moscow: Umma.
17. Sekirinskiy, S. A. (1978). *The agriculture and peasants of Crimea and North Taurida in XVIII – beg. XX cen*. Simferopol.
18. Smirnov, V. D. (2005). *Krymskoe hanstvo pod verhovenstvom Ottomanskoj Porty do nachala XVIII v. : v 2 v. Krymskoe hanstvo pod verhovenstvom Ottomanskoj Porty do prisoedinenija ego k Rossii. Vol. 1*. Moscow: Izd. dom «Rubezhi HHI».
19. Syukiyaynen, L. R. (1986). *The islamic law. Questions of theory and practice*. Moscow: Izdatel'stvo «Nauka». Glavnaja redakcija vostochnoj literatury.

Стаття: надійшла до редакції 01.03.2017
прийнята до друку 22.03.2017

**TO THE QUESTION OF HISTORIOGRAPHY
OF THE PROBLEM OF LAW REGULATION
OF LAND RELATIONS IN TAURIAN PROVINCE**

E. Vaniev

*Poltava University of Economics and Trade,
3, Kovalia Str., Poltava, 36014, Ukraine,
e-mail: orioncrimea@ukr.net*

In the article we analyse the condition of the scientific development of the problem of law regulation of land relations in Taurian province. We can distinguish 3 periods of scientific literature about this issue: pre-soviet, soviet and modern. Pre-soviet scientific articles were published after the annexation of Crimean Khanate by the Russian Empire in 1783. There were the articles of Crimean scientists F. Lashkov and A. Markevich and Russian scientists G. Blumenfeld, V. Smirnov, I. Aleksandrov, V. Mukhin. In the soviet period the studies of P. Nadinskiy and S. Sekirinskiy were published. In the modern period there are the studies of Crimean scientist G. Abdullaeva and Russian scientist V. Vozgrin.

F. Lashkov, A. Markevich and V. Vozgrin made great improvements. Their works had many archive sources. They try to show the situation in the sphere of land property in Crimea in their own complexity and law ambiguity. These scientists did not suppress discussion about the situation and the land rights of Crimean autochthonous population. The scientists express different opinions on the issue. The works of P. Nadinskiy and S. Sekirinskiy are historically biased and scientifically unreasonable. The main purpose of them was to try substantiate the political and historical Russian claims on Crimea. The authors disregard about the law rights, land system and traditions of Crimean population, problems, which the Russian and foreign immigrants can not solve without the Crimeans.

Moreover, some of scientists' opinions are archaic, some of them need modern rethinking. Not all of them can objectively show the land system of the Crimeans in the time of Crimean Khanate and their importance in law land relations; show the correlation with the Empire land law and Islamic law in Taurian province.

In the modern time the problem of law land relations is waiting for indigenous Crimean researches who can truly and objectively show the whole multidimensional Crimean land system in time of Taurian province and develop law proffers for perfecting the modern Crimean land system and solving Crimean land issue with consideration of land rights of autochthonous population.

Keywords: land question, landowning, Crimean studies, Islamic law.